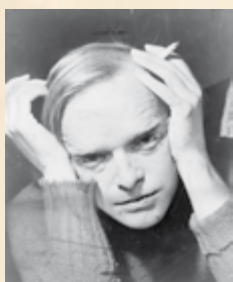

ATT definiera reportaget låter sig inte göras så lätt. Det måste vara sant. Reportern får inte hitta på. Till skillnad från nyhetsartikeln kan det se ut hur som helst – bara det fångar läsaren, får henne att läsa vidare. Upplevelsen är central. Poängen kommer sällan först, ibland sist, kanske finns den någonstans under den historia som berättas. Objektivt är det i den meningen att reporterns uppfattning och känslor hålls i strama tyglar, även om det förhoppningsvis bidrar till att hos läsaren forma en uppfattning och utlöser känslor. Ordet betyder ”bära tillbaka”. Reportern måste alltså ut, bort, för att sedan återvända med bytet. Gay Talese har kallat reportaget ”the art of hanging out”. Konsten att vara där.

BORDELLMAMMAN Rosina Townsend kan ha varit historiens första intervjuoffer. Reportern hette James Gordon Bennett. Året var 1853. Han bad henne tala om vad hon sett när hon kvällen innan tittat in hos den prostituerade, nu mördade Ellen Jawett. Han lät trycka intervjun, rakt av, frågor och svar. Artikeln blev en kioskvältare, interiören från den mördades gemak en sensation. Annars var det mest kändisar som intervjuades också i intervjukonstens barndom: politiker, skådespelare, författare. Också då fanns ingenting viktigare för en reporter än att kunna få folk att prata.

CAPOTE skrev sin historia, inte den sanna historien om det brutala mordet på familjen Clutter i Kansas. Offren och mördarna, också polisen, blir aktörer i det drama han iscensätter. Alla personer han intervjuar, alla brev han skriver till de dömda, alla besöken i fängelset är led i arbetet med den bok han skriver på. Mördaren Perry Smith är inte en uppfinning av Truman Capote, men den gestalt som kommer emot oss i *Med kallt blod* är reporterns tolkning av honom. Antagligen såg Capote i Smith också en sida av sig själv, men för att åstadkomma det levande porträttet faktiskt blev krävs distans. I händerna på en mindre skicklig reporter kunde det ha blivit en förfärlig soppa.

DETALJEN är nyckeln till reporterns frihet. Där verkligheten sätter en gräns för möjligheterna kan en exakt angiven iakttagelse ge liv åt berättelsen. En sliten filthatt, fingrar stela av gikt, ett papper som prasslar längst bak i salen, den dödes spinkiga anklar – allt detta hjälper läsaren att uppleva scenen på nytt. Vad var det för väder? Vad åt han till frukost? Sådana saker. Att mappen är ljusblå, antalet sidor är sexton och att hon skriver sina meddelanden på baksidan av gammalt brunt omslagspapper som kommer från hennes kusin i järnhandeln, gör att läsaren förstår att reportern inte hittat på. Gud bor i detaljerna.

EHRENMARK var den förste reporter jag såg. Han var större än jag föreställt mig, klädd i en snygg ulster och barhuvad, trots februariuklan. Två gånger såg jag honom, samma dag; alltså vandrade han runt stan, insöp och betraktade. Antagligen skulle han sedan sätta sig på sitt hotellrum och skriva sin rapport på en reseskivmaskin. Vilket jobb! Tänk att i vuxen ålder få vara en vandrare, en främling som bara dimper ner någonstans, sedan drar vidare. Själv skriver Torsten Ehrenmark: ”Jag har alltid önskat att förefalla andra mystisk men det är inte så lätt, när man är född i Lindesberg och har ett rundhyllt yttre.”

FRAM med händelsen! Redan Aristoteles påpekade att i dramat ligger lycka och olycka i handling. Reportern ska berätta en historia, förmedla sin upplevelse av det hon varit med om. Inte redovisning. Inte protokoll. Show, don't tell! Bäst görs detta i scenframställningen, vilket skiljer reportaget från traditionell journalistik. Genom konstruktionen av scener gestaltar reportern sitt reportage. Här, i en scen, precis som på teatern, som i verkligheten, talar människor med varandra – och inte bara med reportern – sitter stilla eller rör sig, arbetar, äter, älskar, sjunger. Handling är liv.

GAZETA Wyborsza heter Polens största dagstidning. Den har satsat på reportaget, förklarar en del av sin framgång med just detta. Chefredaktören Adam Michnik har sagt att han i reportaget söker "det annorlunda, det enskilda och det konkreta, inte det generaliserande". Reportern Wojcieh Tochman inleder ett av dem så här: "Teaterlokalen i byns kulturhus håller öppet en gång i veckan, på torsdagar. Då kan alla gå dit för att titta. Då kommer människor från när och fjärran i tron att de just där kan få klarhet i saken. Det finns ingen salong i teatern, bara en scen. Kläderna ligger direkt på det terrakottabruna golvet. Kronologiskt ordnade, ett plagg funnet på den första påträffade människan, ett annat på den sjuttiononde." Snart får vi veta att plaggen grävts fram i det närbelägna Kevljani. Vi befinner oss i Bosnien. Också ben, skallar, tänder har hittats. Nu försöker man passa ihop kläderna med kvarlevorna. Reportern noterar en gråhårig kvinna som lutar sig över en samling trasor. Hon har stått där sen tidiga morgonen, hela tiden över en och samma klädhög. "Ordnar med plaggen som för att få dem att te sig på bästa sätt. Smeker alltsammans som när man smeker en människa."

HITTA dödgrävaren! kan man ännu höra amerikanska redaktionschefer ropa. Jimmy Breslin var den förste som hittade honom. Breslin skulle

skriva om begravningen av president John F. Kennedy, ville inte skriva det som alla andra skulle skriva och kom på idén att leta rätt på mannen som grävt graven. Han hette Clifton Pollard, hade suttit mitt i frukosten – bacon och ägg – när chefen ringde och sa att han var lessen för att behöva störa en söndag. "Säg inte så", sa Pollard som redan bytt om. "Det är en ära för mig att få vara där." Reportaget, "It's an honour", publicerades två dagar senare. Det har tryckts många gånger sedan dess. Jimmy Breslin säger att han sedan den dagen vet att om det sitter en reporter bredvid honom så är han på fel plats.

SIDOR Kjellberg hette en numera bortglömd utgivare av tidningen Östgöten, republikan och reporter som i maj 1879 tog ångbåten till Sundsvall där sågverksarbetarna gått i strejk. Hans självpåtagna uppdrag var att undersöka om arbetarna var ett så vilt släkte som landshövding Curry Treffenberg påstått, och därför satt in militär – ett påstående som Kjellberg kunde vederlägga genom att, förklädd till arbetare, vandra runt och hälsa på: "drack kaffe hos en sågare, åt min frukostlimpa i en handelsbod, fick mitt middagsmål hos en eldare..." Därefter knackade han på hos landshövdingen, och kunde några dagar senare publicera den första intervjun i Sverige med en högt uppsatt ämbetsman. Ansikte mot ansikte – och väl där, som Kjellberg själv uttryckte det, "mera öra, än tunga".

JAG kanske också ska vara med, men liksom andra medverkande bör också jaget kallas till audition när historien ska spelas upp. Vem är han? Vilken roll ska hon spela? Vad har han gjort för att få plats i sällskapet? Ibland hjälper "jag" läsaren att komma in i historien, om så bara som resesällskap. Ibland spelar "jag" huvudrollen – den som frågar sig fram, hungrar och svetts, andas ut när allt är över. Ibland skymtar ett "jag" bara förbi, som en skugga. Många gånger, vid mindre lyckade tillfällen, ställer hon sig i vägen för den historia som skulle berättas. Reportern borde ha sagt tack, tyvärr, en annan gång.

KONSTEN att intervjua, för det är en konst, handlar först och främst om att så snabbt som möjligt minska det ohyggliga avstånd som finns mellan den som ställer frågorna och den som ska besvara dem. Ansvar ligger hos den förstnämnde. Han måste upprätta någon sorts relation till den andre, få denne att slappna av och glömma bort det säregna i situationen – två främlingar som möts – ja, glömma bort att reporterns allt annat än ädla uppdrag går ut på att plocka honom eller henne på så mycket information som möjligt. Vad göra? Man ska, framför allt, vara påläst. Ju mer man vet, desto mer får man veta. Att ha reda på vad en cirkelsåg används till, att Somalias huvudstad heter Mogadishu, vad hennes förra roman handlade om och volatils betydelse – allt sådant som leder raka vägen till en människas hjärta.

LINNÉ var vår förste moderne reporter. Han lämnade kammaren och reste ut för att själv se efter och han gör det med alla sina sinnen, med sin stora upptäckarglädje, med den naivitet som aldrig lämnade honom. Ingenting är för simpelt att fråga om, ingenting ovärdigt att notera. När han den 20 juli 1741 besöker Vible, under sin gotländska resa, smakar han på brunnens salta vatten och noterar den fina kalken vid kalkbruket, ”under fingrarna lös som ett Poudre”. Han vadar över vattendrag, tar med sig en bonde ut på ängen för att få veta hans namn på växterna, kan inte sova på grund av ollonborrarna som surrar kring hans huvud, men noterar att de är av den mindre sorten, ”som hade tre vita streck på vingskalet”. Och som han skriver sen! ”Denna dimma kom ifrån havet, och marscherade oss förbi inåt viken med vinden och upplyftes intet fast dagen var het och middagsstunden för handen. Äntligen blev denna dimman tjockare, och han flög som snö i luften och förtog oss solens åskådande, förmerandes tunna flygande moln.”

MINNET är subjektivt. När en människa minns och berättar skapar hon, har Svetlana Aleksijevitj påpekat – hon som skrev en minnesbok över katastrofen i Tjernobyl. Bara bussbiljetter och hyreskontrakt är odiskutabla dokument. På olika vägar söker sig repor-

tern fram för att försöka fånga denna undflyende, mångfacetterade verklighet. Varje gång måste reportaget göras på nytt. Varje gång måste reportern fatta nya beslut; beslut som hon bara kan fatta själv, ensam. Fast det är andras liv det handlar om – andra människor som vill minnas men minns så olika.

NÄR reportern inte är där? Kan hon då försöka att rekonstruera händelseförloppet? Det har reportrar alltid gjort. Det gör Hanna Krall när hon söker återupprätta det judiska

samhälle som förintades av nazismen, så gjorde Tom Wolfe när han lät Leonard Bernstein, i Innevänstern, vakna, panikslagen, i gryningen den 25 augusti 1966. Sällan är reportern närvarande vid de avgörande ögonblicken i en annan människas

liv, sällan är hon med när historien skapas. Fast det gäller att få alla bitarna på plats, alla detaljerna rätt. Researchen bygger det golv på vilket det sedan ska dansas. Det som hänt händer inte igen, men för några ögonblick ska läsaren känna som om det gjorde det – och hon får faktiskt vara med!

ORWELL nöjde sig inte med att intervjua gruvarbetare; han steg ner med dem i gruvan, tog sig genom gångarna och fram till brottet, kröp sedan tillbaka igen. Tröttheten och värken kände han i sin

egen kropp, kunde förmedla den till läsaren. Så varför nöja sig med att ställa frågor? Varför nöja sig med intervjuscenen? Varför inte fråga: Får jag följa med? På jobbet, till butiken eller badmintonhallen, kanske hem. Att få se den uppburne konstnären förlora en match eller flykten hanterar en konflikt hemma vid köksbordet säger säkert mer om dem än vad de själva har att säga. Konsten att vara där.

POÄNGEN med historien? Det kanske svåraste beslutet att fatta. Det finns ju så många ingångar till varje historia, så mycket man får veta när man väl stoppat huvudet i något. Vad är det som fångar mig i just den här historien? Vad är det jag vill säga, denna gång? Poängen ska kunna uttryckas i en enda mening, även om den meningen aldrig uttrycks i reportaget. Kanske den kan formuleras som en fråga: ”Hur kommer det sig att...?” Kanske kan den handla om att se saken från ett annat håll, med andra ögon. Svårigheten är att välja, att fatta beslut. Allt kan inte sägas. Varför berätta en historia som redan har berättats? Det här är min historia. Ingen berättar den bättre än jag.

QUESTIONS are never indiscreet, men svaren kan vara det ibland.

Oscar Wilde sa det. Och ju svårare fråga att ställa, desto enklare bör den ställas. Det avdramatiserar situationen, gör det lättare för den andre att svara. För reportern har kommit för att få veta, ingenting annat. Betrakta dig gärna som elev. Det är inte du som är stjärnan. Tillvaron är ett mysterium, människan mångfacetterad. En reporter får ställa hur dumma frågor som helst. Ibland, när man möter personer som redan fått tusen frågor, kan den dummaste frågan vara den bästa.

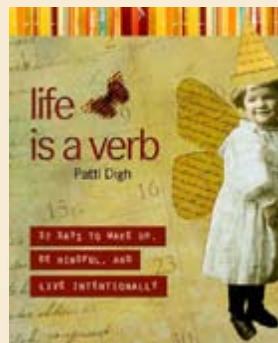
RUNT omkring oss, alldeles i närheten, finns historier som inte berättats tidigare. Man måste inte resa till exotiska platser, eller skriva om människor som alla andra skriver om, för att ha något att berätta. I antologin *The art of fact* har Kevin Kerrane och Ben Yagoda samlat sina favoritreportage från de senaste tvåhundra femtio åren. Där intervjuar Henry Mayhew en tiggarflicka på Londons gator, möter Abraham Cahan nyanlända invandrare och Joseph Mitchell den skäggiga damen, besöker Morris Markey bårhuset, porträtterar Svetlana Aleksijevitj några krigsveteraner, följer W.C. Heinz en boxare timmarna före matchen – alla har de hittat på promenadavstånd. Truman Capote läste en notis i sin morgontidning, Jolo betraktade en björk i Birkastan. Vad de letade efter? Vad de hittade? En story!

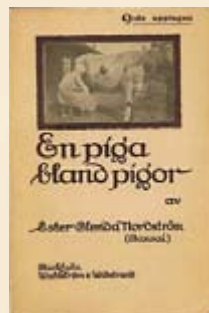
STRYK! Stryk! Stryk! August Strindberg gav rådet till blivande författare. Alltså: Lika tillfredsställelse som att skriva tre bra meningar är att stryka tre dåliga. Man ska säga så lite som möjligt. Färre ord kan bygga upp större känslor. Adjektiv får krutet att sina. Adverbet kan ta musten ur meningen. Kortheten, skrev Linné, är det behagligaste skrivsättet. Ingen projektil kan träffa hjärtat med så förlamande kraft som en punkt, insatt på rätt ställe. Det skrev Isaak Babel (som lärde Hemingway att stryka).

TONEN bestämmer om läsaren ska tro på vad du säger. Den avslöjar om reportaget inte håller måttet, om reporter inte gjort sin läxa. Osäkerheten lyser igenom. Man måste hitta sin egen ton. Trygg och lugn bör den vara, i grunden, även om den också kan vara ironisk, ömsint, distanserad, formell. Rätt ton tränger ändå fram till läsaren, genom allt motstånd. Det är som att sitta tillsammans med någon du känner väl, hemma vid köksbordet eller på krogen, och berätta vad du just varit med om. Nu ska du få höra! Du är dig själv. Du berättar. Det tar tid att hitta rätt ton, sin egen ton; det kräver övning, bearbetning. Den erfarna reportern läser texten högt innan han lämnar den, högt för sig själv, och försöker lyssna som om han vore den förste läsaren.

U TSLITEN är den fras som redan stått i tidningen tusen gånger. Därför bör följande ord och fraser bannlysas från reportaget: Kaxig. Skitig. Sexig. Magisk. Klockren. Genialisk. Larmrapport. Tickande bomb. Jordskredsseger. Öka lavinartat. Som en blixt från klar himmel. Klassisk (om det inte är frågan om Mozart och Dickens, dvs. för länge sedan döda konstnärer.) Att äga världen. Att ha is i magen. Att gå in i vägen. Att få en spark i skrevet. Det är stort. En våt dröm. Då kan vad som helst hända. Han/hon är liten men tuff. Och så vidare.

VERBET sätter historien i rörelse. Det talar om att något händer. Verbet alstrar energi. Det verkar, arbetar, flyttar fram positionerna. Det förlorar, spricker, blir av med. Kanske tar reportern ett steg åt sidan för att få syn på något andra inte ser. Försök hitta ett annat verb än "vara" och något händer med texten. Den börjar röra på sig, får liv. "Hon ser till att göra sig nyttig eftersom hon inte kan låta bli att lägga sig i grannarnas sätt att sköta sina angelägenheter", skriver Jane Kramer om sin vän Joséphine Guezou. "I en klarblå Citroën far Joséphine runt i byn och till de omgivande gårdarna och sätter upp lappar."

WALLRAFFADE gjorde reportrar långt före Wallraff. Constance Lytton lät sig fångas för att därefter gå i hungerstrejk, på samma sätt som Ester Blenda Nordström tog anställning som piga, Jack London, George Orwell och Ivar Lo-Johansson steg ner bland de fattiga i Londons East End. Ted Conover tog jobb som fångvaktare när han nekas tillträde som reporter, Barbara Ehrenreich for runt i låglöneträsket. Alla vill de utsätta sig för samma behandling som dem de ska skriva om. De vill betrakta världen inifrån för att försöka se bättre. Ett sätt att minska den distans till verkligheten som alla reportrar brottas med. "Nej, jag var förstås inte turk på riktigt", skriver Günther Wallraff. "Men man måste maskera sig för att kunna demaskera samhället, man måste vilseleda och förstå sig för att få reda på sanningen."

XENOFON skrev rakt på sak, för tvåtusen-fyrahundra år sedan. ”Tredje dagsmarschen blev svår. Rakt emot dem blåste en nordanvind som förfrös allt och kom kroppen att stelna. En av spådomsprästerna rådde till att offra åt vinden och en ox blev offrad.” Xenofon talar om vad han har varit med om. Tillsammans med de andra återvändande slagna soldaterna fryser, hungrar, törstar han. Kylan tränger sig på läsaren, fram genom århundradena, eftersom iakttagelserna är konkreta, upplevelsen det primära. Vad bryr vi oss om hur kriget gick? Åsikter bleknar snabbt, skriver Susan Sontag. Predikningarna spar vi till söndag, säger Jimmy Breslin.

YTERST handlar det om att inte hitta på. Men när väl detta är sagt har reportern ingen annan uppgift än den som skriver romaner eller noveller. All den litterära teknik som står till buds – scener, dialoger, oväntade berättarperspektiv etc. – kan användas på den verkliga som flyter förbi. Fast det gäller att ömt vårda denna verklighet, inte förminska eller förvanska den. Den har i sig en oerhörd kraft. En grundlig research förlöser berättelsen.

ZARATHUSTRA talade, enligt Nietzsche: ”Men vid min kärlek och förhoppning besvär jag dig: Kasta icke bort hjälten i din själ! Håll din högsta förhoppning helig!” Svetlana Aleksijevitj talar, lite mindre högtidligt, om att försöka vidga genrens och dokumentets gränser, Tom Wolfe om att som reporter vara ambitiösare än andra – på alla sätt: i språket, intensiteten, detaljerna, i researchen. Isaak Babel gav sina elever rådet att ha ett modigt förhållande till orden.

ÅTERBESÖKET är en underskattad metod. Att komma tillbaka, ställa flera frågor, ställa samma fråga om igen fast från ett annat håll, gör att reportern får veta mer. Nya dörrar öppnas. Reportern kommer närmare den människa hon ska skildra. Förtröligheten ökar. Berättelsen fördjupas, kan till och med bli en annan. Att få se ett torg, ett rum, ett dike också vid en annan tid på dygnet kan ge reportaget en ny dimension.

ÄVEN skriftliga källor måste nämnas. Brottsplatsundersökningar och jordbruksutredningar, styrelseprotokoll och samtalsuppteckningar, verksamhetsberättelser, rapporter, brev, förhör, mantalslängder, elevmatriklar – alla tar de reportern till platser där han inte varit tidigare, berättar om människor han aldrig kommer att få träffa. Kartor ger en känsla av platsen. Gamla tidningar gjuter liv i händelser för länge sedan. Böcker ruvar på fler hemligheter än internet, men underskatta för guds skull inte nätet. Siffror skapar trygghet, i anteckningsblocket. Först när man ser hur saker hänger ihop tidsmässigt kan man få en förklaring på gåtan. Vad var det för väder?

ÖVERRASKA läsaren. Det får inte vara som i kyrkan. Ämnet må vara genomtröskat, men hur hitta det oförutsägbara, det som inte sagts tidigare. Hur hitta en annan infallsvinkel? En förlorare i stället för en vinnare kan ta andan ur läsaren. Det förbisedda. Det som glömts bort. Den som skuffats undan. Reportern som en upptäcktsresande bland oanade möjligheter. Också i språket handlar det om att överraska läsaren. Bryt kronologin. Hitta en annan öppning. Variera meningarnas längd. För övrigt kan man tänka på det Tomas Tranströmer skrivit: ”Två sanningar närmar sig varann. En kommer inifrån, en kommer utifrån/och där de möts har man en chans att få se sig själv.”